

damse stationsplein, Amsterdam 1982, p. 39.

17) *Jongere Bouwkunst in Overijssel 1840-1940*, Afbeeldingen op p. 52, 53, 69, 71, 72, 74, 75.

18) Den Haag, het hoofdkantoor van de Bataafse Petroleum Maatschappij (Shell) door de broers Van Nieukerken, uit 1915-1917 en uitgebreid in 1928-1930 (zie M. van Rooy, *Honderdzes adressen in Den Haag, de Koninklijke en de Residentie*, Den Haag 1986, p. 42-43) en Kneuterdijk 3, uit 1920-1924, zie H.J.F. de Roy van Zuydewijn, *o.c.*, p. 104-105. R. Blijstra, *Architectuur 1920-1940 in 's-Gravenhage*, Den Haag z.j., p. 19.

19) De broers J. en M.A. van Nieukerken waren belangrijke vertegenwoordigers van deze richting.

20) Architect van de Effectenbeurs in Amsterdam uit 1913, zie I. Haagsma e.a., *Amsterdamse gebouwen 1880-1980*, Utrecht/Antwerpen 1981, afb. 48.

21) I. Haagsma, *o.c.*, afb. 89, kantoor van de Nederl. Handel-Mij. (nu A.B.N.) te Amsterdam; kantoor van de Nederl. Heidemaatschappij, uit 1913; zie *Nieuwe bouwkunst in Nederland*, ingeleid door A.J.M. Sevenhuijsen, z.p., z.j. (na 1927).

22) P. Mebes, *Um 1800, Architektur und Handwerk im letzten Jahrhundert ihrer traditionellen Entwicklung*, tweede druk, München 1918 (eerste druk 1908).

23) Mebes, *o.c.*, p. 7; tekst van W.C. Behrendt.

24) Mebes, *o.c.*, p. 2: 'Beängstigend schiessen in den grossen Städten ganze Stadtviertel empor, deren Fassaden sich gegenseitig durch erdrückenden Aufwand von Giebeln, Türmen, Erkern und Säulen zu überbieten suchen'. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (zie noot 15, eerste twee verwijzingen) zit fout als hij in de noot 16 genoemde gebouwen tot een 'Um 1800-beweging' rekent en zo wijst op Mebes' grote invloed.

25) Mebes, *o.c.*, p. 8.

26) Zonder 'zu einer unfruchtbaren, schematischen Nachahmung, oder zu schwächerer Heimatkünstelei oder zu einer wertlosen Empire-Mode' te vervallen; Mebes, *o.c.*, p. 10.

27) Hierover bestaat verschil van mening. Ibelings veronderstelt dat Mebes een herleving van de Biedermeier-stijl nastreefde en concludeert op grond van het ontbreken van neo-Biedermeierprodukten (p. 42) de kleine invloed van Mebes' boek. Deze benadering is te ongenueanceerd, zoals blijken zal. Vergelijk dit met noot 24. J. de Haan constateert in *Villaparken in Nederland* (Haarlem 1986, p. 122-126) een grote belangstelling voor Duitse architectuur, maar hangt verder dezelfde mening aan als in de tekst gesteld.

28) Beton kreeg pas na 1890 een belangrijke rol in bouwkundige constructies. In Nederland duurde het nog tot 1910 voordat beton in niet-civiele werken (zoals bruggen) werd toegepast. M. Kuipers, *Bouwen in beton. Experimenten in de volkshuisvesting voor 1940*, 's-Gravenhage 1987, p. 72-76. In het zicht kwam het eerst nog nauwelijks (uitzondering is Ger-